ВЕДА VEDA

Навукова-Літаратурны месячнік

Выдаець Крывіцкае (Беларускае) Навуковае Таварыства Пранціша Скарыны



Kryvian (Whiteruthenian) Scientific and Literary Monthly

Published by Francis Skoryna Kryvian (Whiteruthenian) Society of Arts and Sciences in the U. S., Inc.

Address: 6 Vandervoort Place, Brooklyn 37, New York, U. S. A.

1952, ліпень | Цана 30 ц. | № 7 (12) | July 1952

ПРОФЭСАР МІТРАХВАН ДАЎНАР-ЗАПОЛЬСКІ

Перада мною не лягкое заданьне: азнаёміць чытароў із навукова-адраджэнскай дзеяльнасьцю нашага славутага родзіча, праф. Мітрахвана Даўнара-Запольскага. Не лягкое гэта заданьне, бо тут, на эміґрацыі, мы недаволі маем матар'ялаў, каб усебакова асьвятліць жыцьцёвы шлях а дзеяльнасьць гэтага вялікага навуковага гісторыка. А тыя, там, на бацькаўшчыне, за зялезнай заслонаю, што добра знаюць жыцьцё Даўнара-Запольскага, ня сьмеюць успомнець яго. Маўчыць беларускі друк аб сваіх лепшых сынох...

М. Даўнар-Запольскі нарадзіўся ў 1867 годзе у м. Мозыру на Палесьсю; ён вышаў з гушчаў беларускага народу. На гісторычнай ніве беларускае адраджэнскае дзеяльнасьці імя М. Даўнара-Запольскага спатыкаем мы ўжо ў 1887 годзе.

У 1887 годзе група маладых беларускіх дзеячоў задзіночылася ў Менску каля рэдакцыі газэты „Минскій Листок". Прыклад нацыянальнага адраджэньня цэлага сьцягу славянскіх народаў (XVIII — XIX стг.), як Чэхія, Баўгарыя, Сэрбія, Харватыя і суседняя Украіна, выклікаў у іх жаданьне таксама аддаць свае здоль-

насьці й сілы на дабро беларускага народу. З маладым запалам і энэргіяй імкнуліся яны ў друку ўсебакова асьвятліць жыцьцё роднага краю. Іхнія працы прысьвячаліся беларускай гісторыі, этноґрафіі, мове, старой пісьменнасьці, літаратуры. Шмат якія цяжкасьці перашкаджалі ім. Падаваныя да друку артыкулы праходзілі жорсткую цэнзуру. Гэтак, у 1928 г., проф. Даўнар-Запольскі пераслаў у Менск некаторыя архіўныя матар'ялы, што датыкаліся выданьня „Северо-Западного Календаря" — дадатак да „Минского Листка". — З гэных матар'ялаў мы даведаваемся, што творы, прызначаныя для „Северо-Западного Календаря" і напісаныя беларускай моваю, былі выкінутыя маскоўскай цэнзураю. Быў заборонены і „Гапон" Дуніна-Марцінкевіча. Пасьлей, па даўгім стараньню і „дыплематычных выясьненьнях" „Гапон" быў дапушчаны да друку, але бяз жыцьцяпісу аўтара, напісанага Д.-Запольскім. Адылі нішто ня спыняла адданую беларускай ідэі моладзеж: ні цяганіна, ні клопаты, ні небясьпечнасьць. Высокую ацэну іхняй працы даець акад. Аляксандра Цьвікевіч у вадным із сваіх артыкулаў: „І калі ў 1887 годзе ў Менску, каля рэдакцыі „Минского Листка" сабраліся маладыя энтузіястыя — Ян Няслухоўскі, Ал. Слупскі і М. Даўнар-Запольскі — і афіцыяльна, пасьля цэнзурнай цяганіны, прыступілі да выданьня „Северо-Западного Календаря" з яўным беларускім ухілам, зрабілася ясным, што ня гледзячы на лютую рэакцыю і слабыя сілы, справа адраджэньня краіны вышла з падпольля на шырокі сьвет"*).

Тагачасныя працы маладога талентнага Даўнара-Запольскага напісаны надзвычайна жыва й абразна. Ужо гэтыя працы адлюстровуюць высокія здольнасьці аўтара, як гісторычнага дасьледаваньніка й публіцыстага. Тэматыка дасьледаваньняў характарызуе іхняе мэтапрастаньне: „Беларуская мінуласьць", „Пранціш Скарына", „Гапон, апавяданьне ў вершах у беларускай мове В. Дуніна-Марцінкевіча (да гісторыі беларускае пісьменнасьці)" і г. д Адно з гэтых гісторычных дасьледаваньняў „Беларуская мінуласьць" вельмі цікавае нам, бо ў ім асабліва зырка выяўляюцца імкненьні й ідэялы маладога навукоўца. Я ўважаю патрэбным драбязна задзержыцца на зьмесьце гэтага дасьледаваньня.

---

*) „Западно-Русская" школа і яе прадстаўнікі" (Полымя, 1927, № 7), бач. 137.

За назовам „Беларуская мінуласьць” у дужках дададзена „дзеля артыкулаў А. Пыпіна, зьмешчаных у „Вестнике Европы” летась”. Трэба падчыркнуць, што ў гэтай працы, якая займае 28 бачынаў, ацэне артыкулаў Пыпінавых прысьвячана дзьве няпоўныя бачыны. Ясна, што Пыпін быў адно неабходнай шырмаю, за якой аўтар імкнуўся дасягнуць свае мэты. Ён шырокім палатном разгарнуў перад чытаром гісторычныя дачыненьні Беларусі да яе суседзяў, гады яе красаваньня, гады яе заняпаду. У кажным радку гэтага дасьледаваньня чуецца любоў аўтара да свайго краю, яго жаданьне прынесьці агонь адраджэньня роднаму народу, наказаць, што надышла пара прачхнуцца да сьветлае самастойнае будучыні, на якую Беларусь мае гісторычнае права. Гіронія чуецца ў характарыстыццы маскоўскіх дэспатаў, за межамі „высокай улады” якіх ўсе былі „бусурманамі”: і Палякі, і Татары, і Туркі, і Украінцы, і Беларусы. Аўтар падчыркуе, што ня шмат больш ведалі расійскія палітыкі й гісторыкі аб Беларусі і па прылучэньню яе да Расіі: „У 1835 годзе ведамы гісторык Устралаў паведаміў обэр-прокурора сыноду Пратасава і міністру асьветы Уварава, што Літоўскае Княства таксама Русь. Пратасаў, якому гэта было важна „дзеля палітычных меркаваньняў” і Увараў прышлі ад гэтага „у захапленьне” (выказуючы яго францускай моваю); яны пастанавілі якга паведаміць пра гэта цара. Такімі абмежанымі былі ўяўленьні расійскіх палітыкаў аб краю, які яны кіравалі траха паўстагодзьдзя”*).

Выснавы зь „Беларускае мінуласьці”, даныя аўтарам у канцы начырку — гэта нацыянальнае крэда маладога Д.-З., вернасьць ідэялам якога, ён захаваў пераз усё жыцьцё. Скарочана яны гэткія:

„У паданых начырках мы дакрануліся да галоўных мамэнтаў гісторычнае долі Беларускага народу. Ужо з гэтых кароткіх начыркаў можна, як здаецца, зрабіць выснаў, што Беларускае плямя, мела сваю гісторыю, розную ад суседніх сваіх яму плямён, свае гісторычныя традыцыйныя асновы, што гэтыя поды-асновы яно калісьці ўпорыста бараніла. Апрача таго, Беларускі народ мае этноґрафічныя асаблівасьці ад суседніх народаў, розьніцца ад іх складам свайго развою, разуменьняў і нахінаў. У вуснах ягоных яшчэ захавалася безьліч песьняў, што дыхаюць роднай, запаветнай старавечнасьцяй і малююць бытавыя абставіны жыцьця; у іх пяець Беларус аб сваёй радасьці й гору; у іх чуецца далёкая песь-

*) Исследования и статьи, Кіеў 1909, т. 1, бач. 333.

ня паганскіх часоў, цяпер ужо не зразумелая цяперашнім пакаленьням, прашчуры якіх пяялі іх некалі ў цяністых гушчарох перад сваймі багамі. Шмат ёсьць песьняў, у якіх Беларус успамінае свае мінулае няшчасьце: гэта хапаючая за душу песьня народу-раба, стогнучага сярод перасьледаваньняў, пад ціскам чужаземнай няволі".

„Наагул, нашае народнае творства складае наша вялікае багацьце, якім Беларусы могуць ганарыцца, якое павінны паддзержаваць і захоўваць. Наапошку, ёсьць яшчэ дастамэнт у Беларусаў — свая мова, каторая розьніцца ад моваў суседніх плямён важнымі лінґвістычнымі асаблівасьцямі. Мова гэта мае сваю гісторыю: адзнакі яе мы знаходзім у найстаравячнейшыя часы.

„Гэтай моваю напісаны цэлы сьцяг лістоў-докумэнтаў, умоваў, літаратурных помнікаў і нават ведамы Літоўскі Статут; яна была гаспадарствавай моваю на ўсёй вялікай прасторы Літвы й Беларусі. На ёй захавалася нашая багатая сераднявечная літаратура; наапошку, як літаратурная мова яна ведама яшчэ ў палове цяперашняга стагодзьдзя, калі зьявілася ня мала напісаных гэтаю моваю бэлетрыстычных твораў".

„...Група людзёў, маючая свае традыцыйная асновы, свае этноґрафічныя асаблівасьці й мову, такая група людзёў складае ўжо асобную народнасьць, племя, адным чынам, народны арганізм... Асабліва важная тут мова: пакуль у народзе жывець ягоная мова, жыў і сам народ; згубіўшы яе, племя траце сваю народную сьведамасьць і зьнікае ў масе сілы, што яго праглынула... Але затое і наадварот: народ пазбаўлены палітычнага жыцьця, уціснуты нутраным ціскам, іншы раз на цэлыя стагодзьдзі зыходзячы з палітычнае арэны і як бы заміраючы, такі народ, калі ён ня згубіў свае мовы, этноґрафічных асаблівасьцяў і інш., ізноў высоўваецца на арэну"...

„Ня так даўно, шмат хто ня памятаваў аб быцьцю заходне-славянскіх і паўднёва-славянскіх плямён... Імя некалі вялікай Чэхіі тады траха зыходзіла з мапы Эўропы, бальшыня Чэхаў мяшчанаў а шляхты згубіла мову, і адзнакі чэскае нацыянальнасьці жылі яшчэ дзе-ня-дзе на сяле... Прайшло колькі дзесяткоў год — Чэхія й Чэхі перамяніліся: аб іх загаварылі эўропская навука й друк, Чэх із гонарам узьняў галаву; ён мае цяпер багатую літаратуру, мова іх гучыць із вышыні профэсарскае катэдры, Чэхі шмат зрабілі ў галіне навукі, яны здабылі палітычныя правы і дамагаюцца

аўтаноміі, шмат анямечаных ужо Чэхаў варочаецца на ўлоньне свайго народу. Адбылося такім парадкам адраджэньне чэскага народу"...

„...У нас узьнікае вельмі важнае пытаньне: што прадстаўляе сабою ў істоце адраджэньне нацыянальнасьці — дадатнае ёй дабро, ці зло? Пытаньне гэта вельмі важнае, бо разьвязаньням яго высьняецца, ці трэба народу імкнуцца да адраджэньня ці не... Узварушэньне ў жыцьцю народу заўсёды карыснае, бо яно выклікае ўзмоцненую дзеяльнасьць грамадзкую, выклікае новыя сілы"...

„Застаецца толькі пажадаць, каб у найбарджэйшым часе была дасьледавана мінуласьць і сучаснасьць Беларусі, каб сучасьнікі, знаючы яе, маглі пачаць сваю культурную працу на карысьць свайго плямені, як гэта ёсьць у іншых славянскіх народаў, што раней ад нас адрадзіліся"*).

Адважна было з боку Даўнара-Запольскага заклікаць да адраджэньня, калі навокал яго ў беларускім краю панавала рэакцыя. Расійская Імпэрыя, лад якой на працягу стагодзьдзяў быў прасякнуты ідэяй цэнтралізацыі і дэспотызму, ані ня была зацікаўлена ў вадраджэньню беларускага народу. Палітыка русыфікацыі, пачатая Кацярынай II-ой, няспынна працягавалася далей у 19 стг... Беларусу, што адзержыў сярэднюю або высокую асьвету, ня было магчыма дастаць адміністрацыйную або наагул інтэліґенцкую пасаду ў родным краю. На гэтыя пасады слаліся Расійцы. Па зачыненьню Віленскага Ўнівэрсытэту ў 1832 годзе край ня меў высокай навуковай установы. Беларускія архівы пераховаваліся ў архівах Масквы, Пецярбурга, Кіева.

Каб адзержыць вышшую асьвету, каб вывучыць гісторычную мінуласьць свайго краю, Д.-З. пакідае Менск. Ён студыюе на Кіеўскім унівэрсытэце. За працу „Очерки по истории кривичской и дреговичской земель" яму была дадзена залатая мэдаль. У 1894 годзе ён канчае ўнівэрсытэт. У гады студыяў ён шмат часу аддаець на дасьледаваньне гісторыі й этноґрафіі Беларусі. У „Этнографическом Обозрении" за 1890-97 г. г. надрукаваны цэлы сьцяг гісторычных дасьледаваньняў і начыркаў: „Чараўніцтва ў Паўночна-Заходнім краю ў XVII і XVIII стг"., „Беларускае вясельле ў культурна-рэліґійных пераджытках", „Начыркі радзімнага й звычаёвага права сялян Менскае губ." і інш. Скончыўшы ўнівэрсытэт, Д.-З.

*) Исследования и статьи, Кіеў, 1909, т. I, бач. 337-345.

пераяжджае да Масквы на працу ў архівах. Гэта дaeць яму шырокую магчымасьць працаваць над старадаўнымі архівамі задзіночанага Беларускага гаспадарства — Вялікага Княства Літоўскага, што пераховаваліся ў архіўных сховах Масквы й Пецярбургу. У 1898 г. ён прызначаецца прыват-доцэнтам маскоўскага ўнівэрсытэту. Зь ягонай ініцыятывы ў Маскве, у 1898 г., пры „Імп. Русск. Арх. Об-ве" закладаецца археографічная комісія, і ён першы рэдактар яе „Працаў". Праца над архіўнымі матар'яламі ўжыцьцяўляе жаданьні яго маладосьці. У 1897 г. ён друкуе „Документы Моск. Арх. Мин. Юст.", том I (Дакумэнты Літоўскае Мэтрыкі).

У 1901 годзе малады научоны абараняе дысэртацыю на тэму „Государственное хозяйство в Литовском Княжестве при Ягеллонах". За гэтую дысэртацыю ён дастаець ступень магістра і прызначаецца профэсарам кіеўскага ўнівэрсытэту па катэдры расійскай гісторыі. У 1905 г. за дысэртацыю „Очерки зап.-рус. крестьянства в 16 в.", яму даецца ступень доктара. Гэтыя монаграфіі і цэлы сьцяг начыркаў зь гісторыі Вялікага Княства Літоўскага ставяць маладога навучонага ў першыя рады гісторыкаў таго часу. Гэтыя-ж працы паказалі ўсяму сьвету, што беларускі народ мае гісторычныя правы на нацыянальную й палітычную незалежнасьць.

У тую пару Д.-З. выяўляе сябе ня толькі як вялікі навуковец. Тады ў Кіеве яго зналі як і чалавека надзвычайных арганізацыйных здольнасьцяў: у 1905 годзе ім былі закладзеныя Вышшыя Жаноцкія Курсы. Пасьлей, у 1906, зь яго-ж ініцыятывы, былі арганізаваны „Вышшыя Комэрцыйныя Курсы", у 1908 г. пераўтвораныя ў Комэрцыйны Інстытут". За дырэктара інстытуту быў абраны ён-жа.

Смутны й трагічны факт у гісторыі паднявольнага беларускага народу. Чалавек із такім вялікім розумам, энэргіяй, вялікі знаўлец свайго народу, усім сэрцам адданы гэтаму народу, ня меў магчымасьці разгарнуць свае здольнасьці на роднай глебе. Шмат хто зь беларускай інтэлігенцыі ня мог вытрываць і йшоў па дарозе найменшага спраціўленьня: русыфікаваўся, адыходзіў ад сваіх родзічаў. Але Даўнар-Запольскі, хоць вымушаны жыць і працаваць далёка ад бацькаўшчыны, ніколі не забываўся яе.

У 1909 годзе ім у вадным томе быў зыбраны й выданы сьцяг дасьледаваньняў і начыркаў, што друкаваліся ім у папярэднія гады ў пэрыядычнай літаратуры. Кніга мае назоў „Исследования и статьи". У перадмове аўтар адзначае, што ў кнізе зыбраны працы,

што датыкаюцца этноґрафіі, соцыялёґіі, дыялектолёґіі, статыстыкі й пісьменнасьці Беларусаў. У гэтым зборніку цалком надрукаваны і „Тарас на Парнасе", й „Гапон" Дуніна-Марцінкевіча. Д.-З. знаёме чытара із жыцьцяпісам Дуніна-Марцінкевіча, даець характарыстыку гісторычных падзеяў. Спыняючыся на ўзаемадачыненьнях паміж Беларусамі й Палякамі, аўтар падчыркуе галоўныя абмылы польскіх пісьменьнікаў: „Польскія пісьменьнікі таго часу (да 30-ых год 19-га стг.), бачачы супольнасьць славянскага паходжаньня таго й другога плямені, не разумелі, што пры гэтым супольным славянскім паходжаньню паміж абодвымі плямёнамі ляжыць карэнная розьніца ў іхняй культуры, гісторычных асновах развою й мове, каторая ня ёсьць мешанінаю польскае з расійскай, але складае, як паказалі навуковыя дасьледаваньні, самастойную галіну славянскае мовы".*) Гневам гучаць ягоныя словы, калі ён задаець пытаньне, чаму расійскія публіцыстыя так перакручавалі абраз Беларуса: „Але пытаньне, чаму-ж утварылася, зрабілася хадзячым наагул нявыгоднае прадстаўленьне аб Беларусах? Гэта выясьняецца вось чым. У 60-х гадох расійскія публіцыстыя з усяе моцы стараліся паказаць Беларусаў найняшчасьнейшым, найбольш прыгнечаным народам у сьвеце, каб давесьці, як цяжка адбілася ў краю панаваньне польскіх паноў і Жыдоў. Публіцыстыя тады нагаварылі шмат бязглузьдзіцы, шмат і справядлівага, забываючыся, што прыгоннае права ўзмацнялася расійскімі законамі, што яно ня было лягчэйшым у Вялікарусі і што ўсюдых яно мела цяжкія вынікі. Цяпер час ужо расійскаму грамадзтву адвыкаць ад гэных забабонаў"**). Цалком уходзе ў гэты зборнік і „Беларуская мінуласьць".

Пераз увесь зборнік чырвонай рысай аўтарам падчыркнена каханьне, шчырая адданасьць сваім братом — Беларусам. Тое, што было напісана маладым энтузыястым, паўтаралася йзноў аўторытэтным наўчоным-гісторыкам у 1909 годзе.

Рэволюцыя 1917 г. прынесла новыя надзеі волі. Вось як апісуе проф. Д.-З. ў сваіх успамінах украінскі гісторык Б. Крупніцкі: „З выбухам першае сьветнае вайны, а асабліва рэволюцыі, у Ўнівэрсытэце павеяла вольным духам... Мы займаліся літоўскай парою, і профэсар выясьняў нам лад літоўска-рускага гаспадарства (асаб-

*) Исследования и статьи, К., 1909, бач. 194.

**) Там-жа, бач. 279.

ліва гаспадарскі) з дэталямі й захапленьням, што ад яго дыхала вычыраю навуковаю ноткаю. Дыкжэ гэта рабіла мне яго сымпатычным."***)

У 1918 г. Даўнар-Запольскі бярэць дзейнае ўчасьце ў працы Беларускае Рады, арганізаванае ў Кіеве. Тады ён напісаў працу „Асновы дзяржаўнасьці Беларусі", што пасьлей была перакладзеная на 5 моваў.

Ведама, што пасьлей бальшавіцкая рэволюцыя прынесла Доўнару-Запольскаму шмат провокацыяў, крыўды й зьнявагаў. Ён пакідае Кіеў.

У 1925 г. проф. Доўнар-Запольскі быў запрошаны Беларусамі на сталую працу ў Інстытуце Беларускай Культуры і ў Беларускім Дзяржаўным Унівэрсытэце. У верасьні т. г., ён параяжджае з Баку ў Менск (у Баку Д.-З. быў рэктарам унівэрсытэту).

У той 1925-26 акад. год, у Бел. Дзяр. Ун-це профэсар чытаў лекцыі з гісторыі гаспадаркі ў Беларусі. Чытаў ён лекцыі ў вактавай залі студэнтам пэдфаку і студэнтам фак. грамадзкіх навук. Але яго прыходзілі слухаць і студэнты іншых факультэтаў: акуратнымі слухачамі былі мэдыкі—„Радня".*) Лекцыі профэсара слухаліся зь вялікім захапленьням: багацьце гісторычных фактаў, абразоў рабілі лекцыі надзвычайна цікавымі. Кажная думка падавалася ім ясна й азначана (профэсар дасканальна валодаваў беларускай моваю). Іншы раз у неспадзяваных прыраўнаньнях далёкае мінуласьці й сучаснасьці чулася асуджэньне існуючага ладу.

Лекцыі слухаліся намі студэнтамі вельмі ахвотна. Працы профэсаравы „Гаспадарка Вялікага Княства Літоўскага за Ягайлавічаў", „Начыркі арганізацыі беларускага сялянства ў шаснанцатым стагодзьдзю" і інш. прараблялі мы ня зь меншай цікавасьцю, як слухалі ягоныя лекцыі.

Здавалі мы экзамен у веснавую заліковую сэсію 1926 г. Профэсар звычайна прымаў у сябе дома. Жыў ён тады пры Інстытуце Беларускае Культуры. Пакой, у якім мне давялося здаваць яму за-

***) Україна, Парыж 1951 г., № 6, бач. 449.

*) У першыя гады Беларускага Унівэрсытэту „Радней" празвалі жартліва самі сябе сьвядомыя Беларусы студэнты. Паміж сабою Радня не баялася вольна разглядаць і палітычныя і нацыянальныя падзеі, што заўсёды было небясьпечным і недазволеным за „дыктатуры пролетарыяту". Паміж гэтае Радні проф. Доўнар-Запольскі карыстаўся найглыбшай пашанай.

лік, быў бібліятэкай профэсаравай. Высокія да самае столі паліцы, зь немаляванага дзерва, мясьціліся ня толькі ўздоўж сьценаў, а ў два рады праходзілі і па сярэдзіне пакою. Пісьменны стол быў прысунены да аднае з паліцаў, і таксама на ім было накладзена шмат кніжок.

У той веснавы дзень ценка цур'ём пераз адно з вокнаў бібліятэкі ўрываліся сонечныя косы, залаціліся ў сівых валасох профэсара, на адкладаным каўняру ягонай бранзовай аксамітнай кашулі і губляліся нейдзе ў запыленых пацямнелых тамох. Ён сядзеў, недалёка ад мяне, каля пісьменнага столу. Ягоны інтэліґентны энэрґічны від із шэрымі ўважлівымі вачыма на фоне пацямнелых тамоў быў падобны да абразоў вялікіх наўчоных сераднявечча.

Залік здаваць проф. Д.-З. было прыемна. ён не „лавіў", ня ставіў заблытаных пытаньняў. Запісаўшы залік, профэсар задаў мне сьцяг сусім прыватных пытаньняў: аб студэнцтве, аб маіх суродзічах.

У мяне маймі вучыцелямі й радзімаю была ўзгадавана вялікая пашана да профэсара Доўнара-Запольскага, але з прычыны маладосьці мне не дано было тады зразумець, што дарога, па якой мы, маладыя, лёгка прышлі да свайго беларускага ўнівэрсытэту цяжка працярэблевалася нам і Доўнарам-Запольскім, што перада мною быў чалавек, якому ў гісторыі адраджэньня Беларусі пазьнейшыя вольныя пакаленьні прысьвяцяць ня мала слаўных бачынаў, што ў гэтым чалавеку сымбалічна сконцэнтраваліся і вялікія здольнасьці, і ясны розум, і траґедыя беларускага паднявольнага народу.

Асноўная праца й дзеяльнасьць проф. Д.-З. была разгорнена ў Інбелкульце. Адразу па пераезьдзе ў Менск ён перадаў у выдавецка-рэдакцыйны аддзел ІБК цэлы сьцяг працаў з гісторыі Беларусі. Ён-жа быў прызначаны адным із навуковых сакратароў гэтага аддзелу.

Уверасьні 1925 г. пачынае сваю працу гісторычна-археолёґічная комісія ІБК. пад кіраўніцтвам проф. Доўнара-Запольскага. У сувязі з апрацаваньням пляну гэтае комісіі, Д.-З. разам із другім навукоўцам, археографам Зьмітрам Даўгялам, была дадзена навуковая камандыроўка дзеля азнаямленьня з архівамі й музэямі Віцебску, Смаленску, Магілева й Кіева. Як вынік гэтае камандыроўкі, у 1927 г. Інбелкультам быў выпушчаны ў сьвет зборнік дакумэнтаў пад назовам „Беларускі Архіў" т. 1. Том зьмяшчае сьцяг дакумэнтаў, зьбраных проф. Даўнар-Запольскім і Зьм. Даўгялам, і мае

вялікае значаньне да вывучэньня аканамічнай і палітычнай гісторыі Беларусі.

Калі ў 1926 г., у студню месяцы, адбыўся першы Зьезд Дасьледаваньнікаў Беларускае Археолёґіі й Археографіі, проф. Д.-З. быў старшынёю зьезду. Ягоны даклад „Старыя беларускія архівы за межамі БССР" выклікаў шмат пытаньняў і рэзолюцыяў. Дэлегаты зьезду, даведаўшыся, што беларускія архівы галоўна ёсьць у архіўных сховах Масквы, Ленінграду, а часткава й Польшчы, паднялі пытаньне пра зьвярненьне архіўных фондаў, што датыкаюцца Беларусі, каб памагчы развою гісторычнае навукі ў Беларусі. Гэты даклад, а таксама выкліканыя ім рэзолюцыі, пасьлей, нажаль, „памаглі" толькі проф. Д.-З. ў вельмі адмоўным сэнсе.

У лютым 1926 г., навуковай радай ІБК была прынятая да друку „Гісторыя Беларусі" проф. Доўнара-Запольскага. Быў прыгатаваны да друку й другі этноґрафічна-фольклёрны зборнік, дзе зьмяшчаліся таксама працы прафэсаравы. У лютым 1926 г., на першым усебеларускім краяведным зьезьдзе, Д.-З. прыняў удзел, як дэлегат. На гэтым зьезьдзе ён маў даклад: „Краяведная праца ў галіне гісторыі й археолёґіі".

Здавалася-б, шырака разгарнулася поле дзеяльнасьці вялікаму навучонаму, здавалася ўжыцьцяўлялася ўсё тое, пра што ён лятуцеў яшчэ маладым. Разам із ім, як і ў гады маладосьці, была навокал грамада Беларусаў (будучых „нацдэмаў"), што паходзілі, як і ён, зь беларускага народу, якія гатовыя былі сваё жыцьцё ахвяраваць на дабро вольнае бацькаўшчыны. З адраджэньням краю, нараджаліся новыя навучоныя, поэты, мастакі.

Але гэта зусім было не патрэбна маскоўскім бальшавіком. Наадварот, іх палохала красаваньне адроджанага краю. Ім толькі была патрэбна шыльдавая Беларусь дзеля палітыкі. І проф. Доўнар-Запольскі з найбагатшым арганізацыйным і навуковым дазнаньням рабіўся ім у Менску непажаданым і небясьпечным. Ім зусім не падабаліся навукова й аўторытэтна абгрунтаваныя дасьледаваньні Доўнара-Запольскага, што Беларусь мае права на палітычнае й нацыянальнае незалежнае быцьцё, што Беларусь да апошняга часу заставалася краям селавога гаспадарскага тыпу, безь вялікіх прамысловых цэнтраў (няма прамысловых цэнтраў — няма пролетарыяту), што ўсім Беларусам, якія воляю кону ў той час былі падзеленыя на ўсходніх і заходніх, ёсьць адна мова і адна мэта: вольная незалежная бацькаўшчына. Дзеяльнасьць, шырака разгорненая

проф. Доўнарам-Запольскім, парушала комуністых. Борзда яму далі зразумець, што ён павінен пакінуць Беларусь. Так, улетку 1926 г., профэсар вымушаны быў разьвітацца з бацькаўшчынай ізноў.

Сваю каштоўную бібліотэку, што складалася з адзінаццацёх тысячаў тамоў, ён перадаў Інбелкульту. Гэта бібліотэка была вялікім скарбам Беларусам. У ёй былі вельмі каштоўныя выданьні беларусаведы, у тым ліку і даўнейшыя выданьні Віленскага ўнівэрсытэту.

Зь Менску проф. Доўнар-Запольскі пераяжджае на жыцьцё ў Маскву. Аб дзеяльнасьці ягонай у Маскве мне ведама ня шмат. Перада мною толькі адна з апошніх ягоных друкаваных працаў: „Западный район (Беларуская ССР и Западная область РСФСР"), якая, як і ранейшыя працы, ілюструе адданасьць Д.-З. роднаму краю. Шмат чаго, што не падабалася бальшавіцкім кіраўніком у дзеяльнасьці профэсаравай у Менску, шмат чаго, аб чым ім хацелася, каб ён не паўтараў, відаць, зь недагляду рэдактароў было надрукавана й пабачыла сьвет. Кніжка, выданая як падручнік да сярэдніх школаў („Западный район" ёсьцека адным із разьдзелаў „Экономической Географии СССР" под ред. М. В. Вольфа и Г. А. Мебуса, Масква 1928 г.), у тысячах тысячаў разышлася па ўсім СССР. Пэўна дайшла яна й да Беларусі.

У перадмове профэсар падчыркуе, што Смаленская губэрня, якая адышла да РСФСР, фактычна ёсьцека часткай Беларусі: „У старыя часы ладная часьць цяперашняй См. губ., апрача канцавога яе чараселца, цягнула да Смаленскага княства. Гэта княства было населена Крывічамі, прашчурамі цяперашніх Беларусаў. Заходняя паласа цяперашняе Бранскае губ. цягнула часткава таксама да прашчураў Беларусаў, да Радзімічаў. Але пасьлей узмацнелае Маскоўскае княства захапіла гэтыя заходнія ўскраіны і прылучыла іх да Масквы. Толькі з-за Смаленску ў Масквы была спрэчка зь Беларусяй у працягу колькіх стагодзьдзяў.

У выніку гэтага, заходнія часткі Смаленшчыны й Бранщчыны і ў цяперашні час заселены беларускім пляменям, іншы раз моцна зруселым, іншы раз захаваўшы свае нацыянальныя асаблівасьці".

У „Кароткай гісторычнай даведцы" скарочана, але вельмі станаўко ён падаець гісторыю Беларусі. Ён спыняецца падрабязна на асаблівасьцях народнае гаспадаркі Беларусі. У часе, калі Беларусь належыла да Расіі, „Прамысловасьць разьвівалася ў Маскве й Вар-

шаве, а ў Беларусі ня было ні цэнтраў, ні капіталу, і яна апынулася на палажэньню рынку для варшаўскіх а маскоўскіх вырабаў".

У 1930 г., калі маскоўскімі комуністымі гатаваўся арышт, а пасьлей і процэс беларускае нацыянал-дэмократычнае інтэліґенцыі, зьявілася мноства артыкулаў у пэрыядычнай прэсе, вінавацячых беларускіх дзеячоў у вантыбальшавіцкай і антыпролетарскай ідэялёґіі й практыццы. Гэтыя артыкулы пісаліся на адмысловы загад комуністычнай улады. У 1930 годзе, кажны Беларус, прачытаўшы грозны, крытычны артыкул аб сваёй антыпролетарскай ідэялёґіі, ведаў, што арышт набліжаецца. Гэтак, у сакавіковым нумару „Полымя" за 1930 г., ня задаўга да арышту Язэпа Лёсіка, зьявіўся артыкул проф. С. Вольфсона (С. Вольфсон чытаў у ўнівэрсытэце лекцыі з дыялектычнага матар'ялізму) рэзка крытыкуючы навуковую працу акад. Язэпа Лёсіка і яго блізкіх супрацаўнёў. У гэтым артыкуле „Мова і клясавая барацьба" аўтар не абмінуў і проф. Доўнара-Запольскага: „Як быццам у ваднэй беларускай мове тварылі Дунін-Марцінкевіч і Міхась Чарот. Як быццам адна і тая-ж мова Менскай комуністычнай „Зьвязды" і Віленскай ксяндзоўскай „Крыніцы"... Не, тут дзьве мовы... Спробы затушаваць гэты факт не азначае нічога іншага, як імкненьні працягнуць праз філёлёгічныя вароты кантрабанду „адзінай рабоча-селянскай нацыі", якую спрабаваў „па вучонаму" угрунтаваць проф. М. В. Доўнар-Запольскі. Аб тым, наколькі гэтая справа клясава варожа пролетарыяту, казаць, зразумела ня прыходзіцца".

У тым-жа рэзка асуджальным прасьцінку можна знайсьці водгукі аб дзеяльнасьці проф. Доўнара-Запольскага ў друку 1931 г. Адзін із гэтых артыкулаў пад назовам „Афіцыйны гісторык нацдэмаў"*) зварочуе на сябе асаблівую ўвагу сваёй няголнасьцяй, падобнай да менаваных нападкаў Вольфсонавых у 1930 г., і ўбоствам свайго зьместу. У ім аўтар — Ротман праяўляе такую гісторычную няпісьменнасьць, так бяссорамна хвальшуе гісторычныя факты, падаваныя Доўнар-Запольскім у ягоных працах, што адно ў комуністычным „раю" такая „пэрла" магла пабачыць сьвет. Ён даводзе, што Д.-З. „беларускі шовіністы", каторы лятуцеў пра злучэньне з „фашыстскай Польшчаю", бо ў вадным із сваіх дасьледаваньняў Д.-З давёў, што беларуская культура сваймі традыцыйнымі асновамі зьвязана з культураю Заходу, а ня Ўсходу. Не

*) „Савецкая Беларусь", Менск 1931 г., № 7.

падабаецца Ротману, што Беларусы й Д.-З. пасьмелі з пашанаю ўспомнець і адсьвяткаваць угодкі Пранціша Скарыны „серадне-вяковага схолястыка, перакладаўшага біблію на „беларускую мову”. Абурае яго й тое, што Д.-З. ў сваім начырку „Да юбілею беларускага кнігадруку”, прысьвячаным Пр. Скарыне, успамінае палітычных а культурных дзеячоў беларускага народу XVI стг., як Міхал Глінскі, Сапега, Сьвірскі, Міхал Агінскі, Пётра Фальчэўскі, Хведар Скумін, Язэп Валовіч. Такая крытыка нацыянальнай дзейнасьці Д.-З., таксама і ацэна гісторычных фактаў і падзеяў выклікала-б толькі сьмех, калі-б яна ня была зроблена прадстаўніком дэспотычнай кіруючай улады, што ў сваіх руках дзяржыць долю асьміманцаціміленнага беларускага народу.

І калі профэсар Доўнар-Запольскі памёр у Маскве ў 1934 годзе, ня сьмелі Беларусы прысьвяціць словы жалю й любасьці свайму вялікаму родзічу. Ані нэкролёґу, ані маленькай зацемкі. Маўчаць аб ім і савецкія энцыклёпэдыі. Запраўды, так бясьсьледна ізь зямлі можа зьнікнуць вядомы навучоны толькі ў Савецкім Саюзе.**).

Працы проф. М. Даўнара-Запольскага.

„Очерк по истории кривичской и дреговичской земель до конца XII ст. (Киев 1891); „Документы Москов. архива мин. юстиц.”, т. I (Москва 1897); „К истории поземельной реформы в Ливонии 1580-2” (Москва 1899); „Акты Литовско-Русс. государства” (Москва 1900); „Спорн. вопросы в истории Литовско-Русс. сейма” (Спб. 1901); „Госуд. хозяйство в Литовском Княжестве при Ягеллонах” (Киев 1901); „Веревн. и разрубн. кн. Сев. края” (Спб. 1905); „Очерки по организации зап.-рус. крестьянства в 16 в.” (Киев 1905 г.); „Матерьялы для истории крепостн. права в России. Вотчинн. законодательство” (Киев 1905); „Украинские староства в первой пол. 16 в.” (Киев 1908); „Баркулабовск. летопись” (1909); „Торговля и промышленность Москвы 16-17 в.” (Москва 1910); „Идеалы декабристов” (Москва 1910); „Мемуары декабристов” (Киев 1907); „История русс. народ. хозяйства”, т. I (Киев 1911); „Обзор

**) У часе пісаньня гэтага артыкулу профэсар Л. Акіншэвіч памог у знаходжаньню некаторых матар'ялаў і профэсарка Н. Палонская-Васіленка пераслала некаторыя жыцьцяпісныя даныя проф. Д.-З., за што гэтта аўтар выказуе ім шчырую падзяку.

новейшей русс. истории" (Киев 1912); Статьи по истории и этнографии Белорусии, ч. соб. в книге „Исследования и Статьи" (Киев 1909, т. 1); „Из истории обществ. течений в России" (2 выд., Киев 1910); „Календарь Сев.-Зап. края" (1889 і 90); „Белорусская свадьба"; этнограф. сборн. „Белорусс. Полесье, Пинчуки", т. 1; „На заре Крестьянской свободы" (Киев 1911); „Политические идеалы Сперанского" (1905 Москва); „Зарождение Министерств в России" (Москва 1906); „Реформа общеобразовательной школы при императрице Екатерине" (Москва 1906); „Польско-литовская Уния на сеймах до 1569 г." Истор. очерк (Москва 1898 г.); „Цэнтралізацыя ці фэдарацыя" (Менск 1925, час. Полымя, VIII); „Народное хозяйство Белоруссии 1861-1914 гг. (Менск 1926 г.); „Беларускі Архіў" (Менск 1927); „Западный район", Экономическая География СССР под ред. М. Б. Вольфа и Г. А. Мебуса (Москва 1928) „Асновы Дзяржаўнасьці Беларусі" (Гродно 1919 г.).

А. Саковіч.

Уладзімер Сядура

ВЯЛІКІЯ ДАРОГІ
(РАМАН)

(Працяг, гл. № 6 (11).

Душа заглыблялася ў стыхію прыгожага і ўзьлятала над шэрай будзённасьцяй навокальля. Гэтак заўсёды было зь ім. На пасьпешным цягніку, стоячы на пляцоўцы вагону, як-бы адказуючы ўзьнёслым натхненьням на імклівы рух паравоза ў прасьцяг палёў і лясоў, яна пяяла калі не радкі чыйгосьці вершу, дык нячутна складала свае собскія радкі, незапісаваныя і не адбітыя друкам, непаўторныя вершаваныя радкі.

У палёх, калі ўлетку за местам, ідучы сьцежкай сярод жытоў і васількоў, або паўз цьвітучай канюшыны зь ейным няспынным пад сонцам трэскам казельчыкаў-скакункоў, душа ягоная міжвольна адклікалася на няхітрыя зыкі прыроды і складала сваю песьню, якая тут-жа й забывалася, даючы месца іншай мэлёдыі.

Гэтак і цяпер Кастанцы аддаўся нутраному гарэньню творчае памяці і, шэпчучы смутныя словы якіхсьці раптам узьніклых рад-

коў і мэлёдыяў, ня згледзеў, як прайшоў ладны кавалак свае дарогі, нат не адчуваючы дотыкаў сустрэчных у густой таўпе. Кіраваны падсьведамым звыкам, зьвярнуў у патрэбны яму завулак, прасягаў яшчэ колькі кварталаў і, наапошку, вышаў на шырокую ўзбочную вуліцу, якая канчалася невялікім раськідзістым грамадзкім садком.

Знайшоў абвыклую лаўку і здаволены апусьціўся пасядзець якую гадзінку з газэтай у руццэ. Сьведамасьць з асалодай адцеміла тое, што гэтае месца якраз у гэтым часе было густа ўскрыта суцэльнай засеняй. Павець лістоў над галавой тварыла шчыльны шчыт, непраходны настырлівым сонечным косам, якім гэтак ладна ўдалося напячы яму галаву пераз усю дарогу, чаго ён, аднак, быццам і не пачуваў у сваёй паэтычнай узьнёсласьці.

Але нядоўга яму давялося цешыцца цішынёй і халадком. Пакрысе засень усё больш і больш перасоўвалася ў усходнім прасьцінку, вось ужо край сядзеньня пачаў пераймаць частку каслаўкі сонечных косаў, выдаючы пад сьвятлом дашчатую шурпаватасьць і вышчэрбленасьць, што час у супалцы з дажджамі й вятрамі наклаў на ейны дзярвяны зьверх. Адылі, не пасьпела яшчэ сонца заваладаваць цалком абраным месцам, як насунулася горшая нудота. Улучыліся ў сваю штодзенную работу мескія вулічныя „народныя” галасьнікі, і зацягнулі сваю нудную, даўно ўжо абрыдлую чародную прапагандавую трансьляцыю. Хаця-ж Кастанцы даўно ўжо звык да іхных галашэньняў і мог працаваць паблізку каля самых галасьнікоў, нат ня чуючы іх — да таго ўжо прытарнаваўся ён, дзякуючы свайму выпрабаванаму ў часох інстынкту самазахаваньня — аднак на гэты раз ён раптам схамянуўся.

— Во, ліхенька, і тут не даюць спакою, — наважыўся быў падумаць ён у вадказ на першую рэакцыю. Адылі ўспомнелася ўсё, пераказанае ягонай маці і перагаворанае імі абаймі сяньня раніцой...

— Можа што й скажуць, ліха іх ведае. Можа ўжо нешта й дзеецца ды хіба-ж даведаешся ад іх... — злавіў ён сябе на праяве цікавасьці.

— Яно-б можа й няблага, каб нешта пачалося. Пэўна-ж, кон неяк уклаўся-б начай.

— Як гром і маланка зь лівуном змываюць назьбіраны на зямлі непатрэбны шэляг, так хіба які ваенны гром мог прагрымець іншым прадвесьнем нашаму краю... — памкнуўся быў думаць Кастанцы... Аднак, агалошаная навіна адразу ўразіла ягонае ўяўленьне.

Радыедыктар колькі разоў заклікаў увагу слухачоў словамі: „Увага... Увага... Увага...” ды паведаміў, што сяньня, за колькі часінаў, роўна а дванацатай мае быць надзвычайны выступ пераз радыё Старшыні Савету Народных Камісароў Саюзу ССР, тавaрыша Молатава. Неўзабаве паведамленьне было паўторанае, а за колькі часінаў ізноў і йзноў агалошанае. Выглядала, што сумысьля прыцягуецца ўвага як мага большае колькасьці слухачоў, каб паведаміць штосьці вельмі важнае.

Кастанцава сэрца закалацілася ў ліхім прадчуваньні.

— Пачалося, ня начай — думаў ён употай ад усіх. А ў вушшу зьвінела водгульле трэску й шуму, якія чуліся ад неадрэґуляваных галасьнікоў. Аднак, нічога не пацьвярджала гэтае думкі. Гэтаксама спакойна праходжваліся садам нядзельныя закаханыя пары, часамі прабягалі й зьнікалі тоўпы звонкае сьмехам бяздумнае моладзі, таксама ўпорыста дзяржаліся сваіх месцаў старыя іхныя валаданьнікі, абыякава дзержачы перад сабой газэты, а бо, як магло здавацца, дрэмлючы сабе сярод садовага летняга харaства.

Толькі тады, калі радыё папярэдзіла, што за часіну ўжо мае быць абяцаны выступ, усе трохі настаражыліся, напружылі свой слых і сьціравалі зрок да бліжшага галасьніка. Кастанцы кінуў пагляд налева й направа ад сябе і ні ў кім не пабачыў тае старожкае напружанасьці чаканьня, якая паланіла ўсю ягоную істоту. У вабліччу ўсіх можна было бачыць больш звычайнае спакойнае абывательскае цікавасьці, што йшла ад жаданьня паказытаць нэрвы абыякой навіной. А таму што ад такіх афіцыйных выступаў высокае ўрадовае асобы нічога добрага не чакалася, і ўжо за колькі год яны аж як прыеліся, дык твары слухачоў і не выяўлялі ніякага радаснага ўзварушэньня. Пэўна-ж ужо будзе гаварыцца йзноў тое, што ўжо шмат разоў гаварылася й чулася, хіба толькі можа накшае чародным зыгзагам ці паваротам вонкавае ці нутранoе палітыкі дзеля тае-ж мэты — зрабіць чародны ўпырск для ўзбуджэньня комуністычнага імунітэту, што ўсё больш і больш вытыхаўся. Вось гэты самы „зыгзаг” хіба толькі й мог быць чаканай навіной, і яе хіба толькі й мог спадзявацца пачуць кажны з гэтых абыякавых да ўсяго, звыклых мяшчанаў гэтае аднае зь менскіх ускраінаў.

Але на гэты раз, можа першы раз за 20 год, усе, што былі тут, абмыліліся.

Як громам із агністай маланкай ды пасьляварным лівуном абдало ўсіх іх, калі пачулі словы Молатава аб тым, што нямецкія фа-

шыстыя, зламаўшы ўмову аб ненападзе, падступна й неўспадзеўкі сяньня, 22 чырвіня 1941 году, а чацьвертай гадзіне раніцы напалі на наш мірны край...

Уражаныя й утрапёныя, некаторыя да зьбялеласьці, усе толькі моўчкі пераглянуліся.

Высокі ўрадовы прадстаўнік гаварыў пра бамбардаваньне сяньня ўраньні нямецкімі самалётамі местаў Кіева, Коўні, Вільні й Беластоку.

І магчыма ня так адразу ў усёй сваёй нечаканасьці праняла людзёў сама навіна аб пачатку вайны, як паведамленьне пра першыя бомбардаваньні ведамых местаў. Усім адразу зрабілася нат ніякавата й нязвыкла з таго, што там нейдзе ўжо гарацьместы, з паветра лятуць мэталёвыя насьбіты сьмерці й забурэньня, а тут, у нас, яшчэ ціха, спакойна, і нат да апошняе часіны яшчэ й ня ведалі. Кажны праняўся думкай пра кон, што дойдзе й да гэтага места.

Мусіць ужо тады із шмат каго адразу спала засьляпеньне, спрычыненае шматгадовай прапагандай, што „ваяваць будзем на чужой тэрыторыі”...

— Дык-жа ўжо нашыя месты збамбардаваныя. А Божухна мой, а мой-жа сынок там у Беластоку зборы адбывае, — вырвалася зьнячэўку ў ваднае сталае жанчыны, што выпадкам праходзіла паўз галасьнік і, неўзнарок, пачула пра пачатак вайны.

Усе змоўчалі, нат ня кажны глянуў на яе, хаця-ж пэўна ўсе пачулі ейныя нязвыклыя словы з гэтым раптоўным „а Божухна мой”. Яна-ж, не пачуўшы ніякага рэагаваньня на свае словы, як-бы засаромелася ад іхнае нязвыкласьці і таксама моўчкі пасігала далей.

Моўчкі-ж, зьбянтэжана й недалужна сядзелі вольныя й міжвольныя слухачы, калі Молатаў скончыў заклікам да змаганьня з агрэсарам. Адны як-бы й ня ведалі, што й казаць ад нутраное ўзрушанасьці й неспадзеўкі, іншыя як-бы папрыросталі да лавак і ня мелі змогі падняцца.

Колькі асобаў раптам пазрываліся зь месцаў і, як учадзеўшы, пабеглі да сваіх із навіной. Некаторыя з тых, што стаялі пад галасьнікам, памкнуліся тут-жа барджджэй выказаць сваю вернападданасьць да ўраду і загаварылі, што агрэсар будзе разьбіты й выкінуты із савецкае тэрыторыі... Іншыя толькі лыпалі вачыма, як-бы спрабуючы разважыць — паглядзім, час пакажа.

Кастанцы маўчаў таксама. Хаця-ж яму й хацелася нешта ўста-

віць сваё ў гэтую агульную зьбянтэжанасьць і паварушыць ніякаватасьць маўчаньня, аднак разважлівасьць змусіла далей маўчаць і яму. Адылі, за часіну ён адчуў на сабе й злавіў сьвідруючы зрок якогасьці чалавека. Той пільна ўглядаўся ў від кажнага, як-бы спрабуючы здагадацца, што думае ягоны собсьнік. Ягоны пранырлівы лісьліва-хітраваты зірк ужо колькі разоў спыняўся на Кастанцавым відзе і зараз-жа пераводзіўся на іншага, а за часінку варочаўся да яго ўзноў. Адчуўшы на сабе ягоны няпрыемны зірк, Кастанцы борзда ўськінуў на яго свае вочы, і іхныя пагляды сустрэліся. Той лыпнуў вачыма й адвёў іх у бок.

— І тут ужо сочаць, — мільганула думка ў Кастанцавай сьведамасьці. — Трэба ўцякаць далей ад абсочных сабак... нідзе няма спакою. А цяпер асабліва боязна хоць адным словам прамахнуцца ды даць яму матар'ял. З гэтай думкай ён устаў і памкнуўся йсьці. Аж чуе ззаду гучна завецца ягонае прозьвішча, быццам хтосьці зь яўным намерам зварачаецца да яго. Кастанцы азірнуўся... Аж, гэта той-жа чалавек, што сьвідраваў кагадзе ўсіх паглядамі.

— Калі ласка, вы мяне гукнулі? Чым магу служыць? — спытаўся Кастанцы. — Ха-Ха-Ха — азваўся невядомы, — ничего, это так себе! — быў адказ.

— Скуль Вы мяне знаеце із прозьвішча? — спытаўся ўзноў Кастанцы.

— Ничего, ничего, проходите. Это неважно, — станаўко і з пэўнай праявай злосьці адказаў гэты чалавек у кепцы.

— Выбачайце — сказаў Кастанцы, — і завярнуўся йсьці ў ранейшым прасьцінку. Доўга ён адчуваў сьвідруючы зрок невядомага, аж пакуль ня вышаў із саду і не прамінуў колькі завулкаў да завароту. Яму ўсё здавалася, што чалавек назіркам нябачна сігае за ім і пранізуе ягоную сьпіну сваймі халодна-войстрымі вачмі, якія, здавалася, калолі да болю мясьціны іхнага дотыку да зьверху ягонага цела.

— І чаго яму трэба было? — думаў ён у дарозе. — Праўдзіць прозьвішча і маю асобу. — Дык хіба гэта ён ня мог зрабіць лепш і больш таемна, ня прыцягуючы мае ўвагі да факту асокі? Ці можа выпрабаваць, якое гэта даймо зробе на ахвяру ягонае асокі? Хацеў пераканацца, ці спалохаюся, дазнаўшыся, што асока нідзе й ніколі ня спушчае зь мяне свайго ўсебачлівага вока? Ліха яго ведае... Няпрыемны сам факт, незалежна ад конкрэтнае мэты, што

за ім. І няхай сабе ў гэтым няма ніякае неспадзеўкі, — Кастанцы ведаў пра сваю паднагляднасьць ужо даўно, — усё-ткі адчуваньне было гадкае. І хаця-ж ён устаў ісьці манючыся баржджэй прынесьці да хаты гэтую надзвычайную навіну пра вайну, аднак на нейкі час гэтае здарэньне зь невядомым, што гукнуў яго подле прозьвішча, перабіла першыя доймы ад гэнае навіны і навяло ўзноў яго на цяжкія думкі аб бязвыхаднасьці й безнадзейнасьці ягонае долі ў таемна сплеценым павучыньню, што наапошку ўзноў завалакло яе.

Маланкаю прарэзалі памяць успаміны пра выпадкі зь ім у навуковым інстытуце, дзе ён усяго колькі месяцаў назад апынуўся ў цяжкім палажэньню. Вось тады-ж мусіць і сталася гэта, што ён апынуўся йзноў пад наглядам. Пасьля перажытых год выгнаньня хаця-ж і сьцярогся Кастанцы дзе-небудзь якое-небудзь вольнае, недазволенае слова вымавіць, але не ўсьцярогся. Дарма, што зусім ненаўмысьля і без аніякае злое волі.

Было гэта **неяк апаўдні, можа ўжо** перад самым канцом працы, калі ад сядзеньня пры стале анямелі ногі, а галава ад бязупыннага разважаньня над матар'яламі як-бы апусьцела й пацяжэла. Вось-жа, уварваўшы якую часінку, захацелася ўстаць і ў вольнай гаворцы ізь сябрам працы адыйсьціся крыху ад напружаньня. І ні тое, каб гэта быў запраўдны сябра, зусім не, — што ён меў супольнага з гэтым сібіраком, апрача таго, што свайго часу ў студэнцкія гады пазнаёміўся зь ім у Ленінградзе і, пэўна, пакінуў у ім неблагія доймы, што той аж навет абраў для свае будучае працы беларускую сталіцу і цяпер зжыўся з нашым краям, як-бы із сваёй другой бацькаўшчынай. Не пачуваючы да яго, як да асобы, асаблівага замілаваньня, Кастанцы, аднак, цаніў тое, што гэны быў высокае думкі аб беларускім народзе. Таму Кастанцы ахвотна гутарыў ізь ім і нат любіў часамі па-хлапецку адпаліць якую штуку. Зь ім ня было патрэбы быць надзьмутым ды нацягнутым. Таму мог тут дазволіць сабе і які-небудзь хлапецкі выбрык, дзівака згуляць.

І ўсё гэта зыходзіла-б няўпрыцям, каб ня пільнае вока парторга інстытуту. Гэты апошні ня меў ня тое, што пядзі, але і трох палцаў у лобе, быў няздатны да якое-колечы спаважнае дасьледнае працы, — пустацьвет у поўным сэнсе гэтага слова. Аднак, ён дзяржаўся моцна за свой партбялет. Дзякуючы ня ўмеру праяўленай пільнасьці ў мэтах апраўданьня партыйнага бялету і вялізар-

нае сумы зьедзеных дарма грошаў, ён ужо колькі год займаў у Інстытуце пасаду, якую, мусіць, сам дырэктар не азначыў-бы дакладна. Рэґулярна даставаў плату, хаця работы ніякае зь яго інстытут ніколі не вымагаў. Праўда, бальшыня моўчкі ведала ці здагадавалася аб функцыях гэтага „вока". Вынікі ягонае „працы" давалі сябе адчуваць можа яшчэ мацней, чымся ўся навуковая праца Інстытуту — час ад часу яна змушала здрыгануцца ўсіх супрацоўнікоў, калі нейкага дня не зьяўлялася на працу колькі працаўнікоў, а пазьней ставалася ведамым, што іх праглынуў чародны выезд „чорнага ворана". Як звычайна, неўзабаве зьбіраўся агульны сход Інстытуту, і ад імя дырэкцыі й партарганізацыі штатныя прамоўцы дапякалі супрацаўнікам у страце пільнасьці, дзеля чаго ў іхным асяродзьдзі дзеялі варагі народу, якіх трэба было даўно бязьлітасна выпякаць гартаваным зялезам, і заклікалі ўсіх да падвышэньня пільнасьці. На гэтым знадворна чародная інсцэнізацыя канчалася да наступнога выпадку. Але не канчалася яна для пільнага вока. Яно яшчэ больш рупна й аддана сьвідравала кажнага ад галавы да пятаў. Не прагледзіла яно й Кастанцавых учынкаў. Здавалася, нікога і ў пакою ня было, калі ён завалтузіўся із сваім сябрам, каб разьмяць косьці. І здарылася на тое ліха выпасьці ізь сябравае кішэні грашовай чырванаватай паперцы ў тры чырванцы з патрэтам Леніна на ёй. І трэ'-ж было Кастанцаму незагледзець гэнага і неўзнарок ступіць на яе... чым-бы вы падумалі?... нагою. Не вялікая-б бяда яшчэ, каб не надарылася якраз-жа ў гэтай часіне як спад зямлі зьявіцца самому „воку". І ўявіце сабе абурэньне, калі ўбачыла яно, як „попирают ногами" вышшы сымболь пролетарскае ортадоксіі. Нічога яму ня значылі перапрашаньні й шчырае ў тую часіну замяшаньне й шкадаваньне, што так здарылася, з боку Кастанцага. Факт стаўся адразу ведамым дырэкцыі. Гэтая апошняя змушаная была дзеля гэткае, здавалася-б, драбязы зьбіраць сход.

На сходзе, пасьля паведамленьня аб учарашнім выпадку і даўгіх слоўных рэляцыяў пільнага вока, якое быццам ад узрушэньня цэлую ноч ня спала... (Кастанцы разумеў... данос пісаў), вінавайцу нічога не заставалася рабіць, як каяцца, прызнавацца да вялікае віны. Хаця-ж і не прызнаючы ніякіх злосных сьведама-варожых намераў, Кастанцы мусіў, аднак, вызнаць за сваім учынкам вялікую шкоду „гаспадарству й соцыялістычнаму ладу", і што об'ектыўна

гэта было выгодна розным варожым элемэнтам унутры й вонках краю.

Ці магчыма было-б яму працаваць у гэтай установе далей — няма ведама, бо гэта здарылася наконадні ўжо даўно прадбачанай ліквідацыі таго Інстытуту. Выработаная-ж ужо раней навуковымі заслугамі Кастанцага апінія ў дырэктара памагла яму перайсьці на падобную навуковую працу ў іншы навукова-дасьледны Інстытут Школаў. Але й там яго не пакінулі ў вадзіноце. Адразу-ж да яго часта пачаў чапляцца з рознымі палітычнымі пытаньнямі бібліятэкар Інстытуту, малаасьвечаны, цалком у палоне савецкае доктрыны чалавек. Зацеміўшы неахвоту Кастанцага да гутаркі, ён зьмяніў тактыку. Штораніцы, перад пачаткам працы ў вялікім пакоі, праз які хадзілі ў бібліятэку і ў якім працавала колькі навукоўцаў, той пачаў заводзіць гаворкі аб палітычных падзеях. Стараўся ўзьняць тэму і чакаў пачуць адказы. Бальшыня, не навучаная яшчэ дазнаньням, якое меў Кастанцы, ахвоча ўлучалася ў дыскусіі і перасыпала словамі з пустога ў парожнае. Кастанцы ў такі час маўчаў. Ён уважліва раскладаў кнігі й паперы і, утапіўшыся ў рукапіс перад ім, быццам і ня чуў гаворкі, якая яшчэ доўга, аж да прыходу кіраўніка аддзелу або выпадковага даведаньня дырэктара, лілася бясконцым цуркам. Запраўды, цяжка было часамі ўзьдзержыцца ад таго, каб не зрабіць і свае зацемкі. Але як не падсядаў да яго бібліятэкар, якім жэўжыкам каля яго ні завіхаўся, як ён ні спрабаваў выцягнуць слова ў Кастанцага, усё дарма — той маўчаў, як вады ў рот набраўшы.

— Даражэнькі, часу ня маю, другім разам, — адхінаўся, звычайна ён, загадзя ведаючы, што доўга яшчэ давядзецца таму чакаць гэнага другога разу.

Асабліва асьцярожным зрабіўся Кастанцы, калі зацеміў, што ведамае яму з ранейшага Інстытуту „вока" пачало давядацца час ад часу да бібліятэкі гэтага Інстытуту, доўга аб нечым радзіцца зь бібліятэкарам у чатырох сьценах.

— Пэўна-ж, не забываюцца й на маю грэшную душу, — думаў Кастанцы, — усё мяркуюць, як лепш у хітра сплеценую сетку злавіць.

— Не здавайся, Косьця, дзяржыся! — бадзёрыў ён сам сябе. — Не давай гаду еміны, каб менш было выраблена атруты ў ягоным джгале.

І як ні кіпела абурэньне ў яго ў нутры, як ні хацелася яму часамі выпаліць гаду ўсё, што набалела ў яго на сэрцы, назваць усіх іх назовам, на які яны толькі заслужылі, як ні было цяжка зьдзержаваць у сабе жаданьне даць зразумець ім іхнае брыдкое, нізкое й нягоднае становішча сэксотаў, адылі знадворна ён захоўваў сябе спакойна і з усімі быў роўна ветлым і абыходлівым.

(Працяг будзе)

Паляшукі й Палявікі*)

Было ў бацькі двананцацёх сыноў ды ўсе яны вельмі ўдалыя дзяцюкі. **Жылі яны ў цёмным лесе,** дзе вялося шмат усялякага зьвяр'я, пасьцілі свой статак ды лавілі зьвярыну. Суседзі жылі далёка і рэдка рабілі ім шкоду, бо баяліся ўдалых дзяцюкоў, каб не нагрэлі ім па патыліцы. Жылі яны разам і слухалі старога бацькі, а ён ужо сівенькі бы лунь, сядзеў сабе ў кажушку і ўлетку ды загадаваў. І быў у іх лад і ўсім была добра. — Яны ўсе пажаніліся, і было ў іх шмат дзяцей, але ўсе слухалі старога і кажын рабіў сваё дзела.

Толькі вось памёр стары бацька, і пачалі жанкі сварыцца паміжсобку, пачалі вадзіцца ды падвучаць сваіх гаспадароў. І такая ў іх пашла звада, што й жыткі няма. Ведама, калі бабы чаго захочуць, то й сам чорт іх не пераставіць. А тут яны ў вадзін голас крычаць: дзяліцца ды дзяліцца. Пачалі браты дзяліцца. Вадзіліся, вадзіліся яны пакуль дзялілі жывёлу ды усе дабро, а як пашлі дзяліць зямлю, дык пачалі біцца, што ледзь адзін аднаго не пазабівалі ды так і не падзялілі мо дагэтуль. Вадзяцца браты паміжсобку за зямлю, захапляюць чужыя дзялянкі і ніколі ў іх нямаш спакою.

---

*) „Палявікамі" Паляшукі завуць тых Беларусаў, што жывуць вонках Палесься (у вужшым значаньню гэтага слова). Апрача таго, мяшчане ў Беларусі завуць „палявымі" селавых людзёў. У гэтай палескай казцы адбілася гісторыя Беларускага Народу. У ёй-жа палескія Беларусы выказуюць свой пагляд на Беларусаў іншых, як на сваіх дарагіх братоў, накшых ад тых братоў-народаў, што сталіся разбойнікамі і іхнымі варагамі. Казка ўзята з кнігі Аляксандры Сяржпутоўскага „Казкі й апавяданьні Беларусаў з Слуцкага павету", выданай у 1926 г.

Толькі два малодшыя браты жылі паміж сабою вельмі згодна: куды адзін, туды й другі. Не захацелі яны вадзіцца з братамі, кінулі сваю бацькаўшчыну дый пашлі ў свет шукаць сабе зямлі. Вось занялі дый пагналі яны свой статак і **забраліся ў такі лес, што й канца яму нямашака.** Ня могуць далей ехаць, — лес замінае. Пачалі яны церабіць дарогу ды масьціць грэблі. Але дзе там, чым далей, тым лес усе гусьцее, а ў ім стаіць такая тхлань ды нетра, што й выбрацца нельга. Вось і кажа большы брат: застануся я тут, бо не магу выбрацца зь лесу. **І застаўся ён сярод таго лесу. І назвалі яго і дзеці яго Паляшукамі.** Малодшы-ж брат працярэблеваў дарогу, масьціў грэблі ды клаў кладкі і ехаў далей. Мо **й дагэтуль на Палесьсю** яшчэ ё тыя прасекі ды грэблі, што нарабіў той чалавек. Ня доўга яны ехалі на сваіх колах, як убачылі, што лес пачаў радзець, пачалі трапляцца прагаліны, палянкі ды палі, дык яны атаўбаваліся там і пачалі разрабляць поле, затым і назваліся яны Палявікамі. Потым **размножыліся як Паляшукі, так Палявікі, занялі пусты лес дый пачалі жыць адны каля адных побач.**

За немалы час у Паляшукоў і Палявікоў разьвялося шмат жыёлы дый усялякага зьвяр'я ў іх лясох было больш, чымся ў тым месцу, дзе атаўбаваліся тыя дзесяцёх братоў. Вось яны пашкадавалі, што пусьцілі сюды меншых братоў і што далі ім шмат жывёлы, пашкадавалі дый уздумалі адабраць назад. Даведаліся Паляшукі й Палявікі, што тыя падходзяць да іх із разбоям, нарабілі ў лесе завалаў ды накапалі глыбокіх ямаў дый зацеранілі іх мохам, а самі пахаваліся ў гушчары дый цікуюць, што будзе далей. Але вось падышлі тыя разбойнікі — дый пачалі валіцца ў ямы, а ў іх была вада. Адныя патапіліся, а другія заблыталіся ў засеках дый загінулі ў нетры безь яды. Вось адагналі апошніх разбойнікаў Паляшукі й Палявікі дый давай выхваляцца адны перад адымі. Паляшукі кажуць, што гэта яны сваймі засекамі ў лесе загубілі разбойнікаў, а Палявікі кажуць, што разбойнікі загінулі ў тых ямах, што Палявікі выкапалі. Пашлі яны выхваляцца ды спрачацца. Спрачаліся, спрачаліся ды за чубы, ды за калы... І пашла тут такая бітва, што гарэй як ад разбойнікаў. Б'юцца Паляшукі з Палявікамі, паляць сёлы, нішчаць дабро ды парываюцца спрэсу загубіць адны адных, гарэй як лютыя варагі. Доўга біліся яны, але ня могуць здолець адны адных, толькі што далей, то ўсё больш і больш слабеюць як тыя так і другія.

Дачуліся варагі, што Паляшукі й Палявікі б'юцца міжсобку,

што яны не бароняць свае рубяжы, вось яны йзноў зыбралі вялікае войска дый пашлі паліць сёлы дый забіваць як Паляшукоў, так і Палявікоў. Ахамянуліся Паляшукі й Палявікі, годзе біцца самі з сабой, давай біцца з ворагам. Біліся яны, біліся, мо ўжо палавіна іх палягло, а нічога ня могуць зрабіць, бо варагі лезуць усе новыя й новыя. Шмат палягло й варагоў у чыстым полі, шмат заблудзілася ў лесе ды ў балотах і там загінула ад голаду, ад холаду, ці патапілася ў гразі, але яшчэ шмат засталося. Лезуць яны як сьвіне ў гарод, лезуць ды забіраюць Паляшукоў і Палявікоў у палон, забіраюць іх зямлю, жывёлу і ўсе дабро, а старых і малых забіваюць, ці цкуюць сабакамі. Закавалі яны ў зялезьзі ўсіх Паляшукоў і Палявікоў дый загадалі сабе служыць.

Нічога не парадзіш. Служаць Паляшукі й Палявікі тым варагом, бо не свая воля, служаць год, служаць два, а можа й больш. Працуюць яны на варагоў бы чорны вол і ніякае палёгкі ня маюць, працуюць, гаруюць ды праклінаюць сваю жытку. А варагі пануюць ды **зьдзекуюцца з простых людзёў,** а тыя рады, што хоць засталіся жывымі. Бачаць паны, што **простыя людзі** зьмірыліся, вось і ськівулі зь іх зялезьзі. Рады простыя людзі, дзякуюць Богу й за тое. І пачалі яны працаваць на паноў так шчыра, як самі сабе. А паном тое толькі й трэба. Працуюць простыя людзі, а паны толькі загадуюць ды падганяюць. І адвучыліся паны ад усялякае работы, ды так адвучыліся, што бяз простых людзёў ня могуць і жыць, бы тая птушка, як яе выпусьцяць із клеткі на волю. Бачаць тое простыя людзі ды толькі сьмяюцца з паноў. Яны сьмяюцца, а паны хоць бы што, балююць сабе ды яшчэ больш прыбаўляюць работы. — Бо яны — каа, — рагочуць бы жарабцы затым, што мала дзела. — Яшчэ гарэй стала людзём, і пачалі яны рабіць паном помсту: то сьвіран спаляць ці гумно, то каровы загоняць у такую тхлань, што яны там і пагінуць, то сьвіне патопяць, але ад таго й самі ня маюць чаго есьці, бо, ведама, жывуць на андынар'і: пана чорт не бярэ, — ён у суседа дастане, а людзі падыхаюць ды пухнуць з голаду. Што тут рабіць, што парадзіць? Ні зь якага боку нельга пазбавіцца ад тых паноў.

Але вось прыходзіць туды якісь старэнькі дзядок дый кажа: — людзі, людзі, вас шмат, а паноў жменя і гэтая жменя зьдзекуецца ды езьдзіць у вас на карку. Ці гэта-ж вы людзі, а не авечкі. — Пагаманіў ён у вадным месцу, ды ў другім, вось і схамянуліся людзі дый пачалі варушыцца. Знайшліся ўдалыя дзяцюкі, зыбралі

сваю вятку добрых малайцоў дый пашлі пярэсьціць ды мясіць тых паноў. Бачаць тыя, што гэта не пярэліўкі дый пусьціліся науцекі: хто ў лес, а хто ў чужыя краі. Вось і **аслабанілі Паляшукі й Палявікі свой край ад тых варагоў.**

Севяране

Северская зямля. На ўсход ад Дзярвян а ўкраінскіх Палян, на левым баку Дняпра сядзелі Севяране альбо Север, Севера. „Селі на Дзясьне і па Семі і па Суле і назваліся Севера" кажа пра іх пачатны летапіс. Плямя гэтае займала басэйн Дзясны, апрача яе вярхоўя, што належыла да Смаленскае зямлі і было здаўна занята Крывічамі. „Вададзел Сожа й Дзясны адзьдзяляў яго ад Радзімічаў, вададзел Акі ад Вяцічаў, Дняпро быў заходняй граніцаю ад Палян"*) і Дзярвян. Северская зямля займала гэткія нядаўнія паветы: у басэйне Дзясны ў б. Чарнігаўскай губ.: Осьцерскі, Чарнігаўскі, Ноўгарад Северскі, Старадубскі, Горадненскі, Новазыбкаўскі, Почапскі, часьць Мглінскага й Сураскага, Сосьніцкі, Кралявецкі, і ў б. Арлоўскай губ. — Трубчэўскі, Бранскі**) й Карачэўскі; у басэйне Сейма ў б. Курскай губ.: Пуціўльскі, Рыльскі, Льгоўскі, Курскі, і ў Чарнігаўскай — Канатопскі. Займалі Севяране таксама паўночную часьць губ. Палтаўскай.

Як сьветча дыялектолёґія, у паветах Бранскім а Карачэўскім да северскага жыхарства была прымешка Крывічоў.

У лепшыя часы северскай колёнізацыі, за хазарскага гаспадарства, яны з канцавых сваіх селішчаў ля Сейма й Сулы пашыраліся на Данец і нат Дон. Арабскія пісьменьнікі кажуць пра чысьленае славянскае жыхарства ў Хазарыі. „З усяго стаецца пэўным, што Славяне дзесь паміж V а X стг. займалі Ўздоньне і адно націск Печанегаў аслабіў іхнюю калёнізацу і прынучыў перав族жную частку адысьці далей на поўнач"*). Але із Славян тут маглі быць адно Севяране. Данец зваўся Северскім**). „Яшчэ ў канцу XII стг.

---

*) Груш.: Іст. Укр.-Руси, I.193.

**) Пр. Соболевский: Лекции, выд. 4, бач. 38.

*) Грушевський, I, 196.

**) „А пратоку Данца Северскага ад верху і да ўтоку 514 в." „Рака Данец Северскі выцекла з чыстага поля". „Ісьці ад Северскага Данца на Мураўскую дарогу, а ад Северскага Данца да Мураўскае дарогі вёрстаў 40". Кніга глаголемая б. Черт. Спасскага бач. 24, 27, 28.

тут было места Данец, у каторым знайшоў сабе бясьпечнае прытулішча просьле адзінанцацьдзенных уцекаў з палавецкага палону Ігор Сьвятаславіч Северскі"***).

Найдальшай колёняй Северу на паўдзённым усходзе было места Тмутаракань ля Азоўскага мора. Пра северскасьць гэтае колёні сьветча „сталая сувязь Тмутараканя з Чарнігавам, каторая й на Русі прызнавалася справаю законнай. Першым ведамым ейным князем ё Імсьціслаў Валадзімеравіч (у вадзінанцатым стагодзьдзю), што задзіночыў пад сваёй уладаю Тмутаракань а Чарнігаў, і просьле яго Тмутараканям валодуюць галоўна Чарнігаўскія князі, на ўсіх засталых, каторым удаецца часова ўзяць яго ў свае рукі, глядзяць як на ўзрушыцеляў праваў Чарнігаўскага князя, і гэты йдзець на абарону свае ўлады. Тмутаракань прызнаецца спрадвечнай айчынаю ў родзе Сьвятаслава Яраславіча".

„Не дарма пяюн „Слова аб палку Ігоравым" выясьняе паход северскіх князёў 1184 г. жаданьням зьвярнуць Тмутаракань, што цяпер зацерты качаўнікамі і адарваны ад свае мітраполі. „Се бо два сокола с отня злата стола поискати града Тьмутороканя; а любо испити шеломом Дону".

„Наапошку, на карысьць нашага дапушчэньня прамаўляе яшчэ адна акалічнасьць. У сьпісаньню местаў рускіх, зьмешчаным у Ўскрысенскім летапісе, мянуецца Тмутаракань ля р. Остры, прытокі Дзясны, у Чарнігаўскім княсьцьве, а ведама, што аднолькавыя назовы вельмі часта ўказуюць на ґеоґрафічную альбо этноґрафічную блізіню іх люднасьці".*)

На левым баку Дняпра былі толькі Севяране. Украінскія плямёны ў старавеччу не займалі левага берагу Дняпра: Паляне й Улічы даходзілі на ўсходзе толькі да Дняпра. Пра Улічаў „выразьліва кажа старшая рэдакца летапісу ў вапавяданьню пра вайну зь імі Ігора: і сядзелі Уліцы ля Дняпра ўніз і потым перайшлі межы Бог а Днестр і селі там". Хоць пры гэтым не сказана, на каторым баку Дняпра Уліцы сядзелі, але найпростшае разуменьня тэксту кажа, што яны сядзелі на тым-жа правым баку, і нішто не прынукае адступаць ад такога выясьненьня".**)

***) Багалей: Ист. Сев., 20.

*) Багалей: Ист. Сев., 28.

**) Грушевський, І, 205.

Калі-б якія ўкраінскія плямёны былі на левым баку Дняпра, дык Севяране на сваім паўдню межавалі-б із імі, і северска-беларуская гаворка мела-б некаторыя рысы праміжныя, зближаныя або аднолькавыя зь некаторымі рысамі ўкраінскімі, як гэта бывае на сумежных прасторах блізкіх моваў, тымчасам нічагусенькі падобнага няма ў беларускай мове Севершчыны; там, дзе яна захавалася, яна належа да сярэдняга дыялекту і ё такою, як ля Рагачэва, Барысава, Вялейкі і на пагранiччу зь Лятувісамі. А дзеля таго што на ўсход ад Дняпра ня было Украінцаў, дык адзінымі Славянамі там былі Севяране.

У Севяран былі гэткія месты: Ноўгарад Северскі, Чарнігаў, Любеч, Старадуб, Трубчэўск, Бранск, Карачэў, Болдыж (у нядаўнай Арлоўскай губ. ля м. Дзьмітраўска), Дамагашч, Пераяслаў, Пуціўль, Рыльск, Курск.

Беларускасьць Севяран сьцьвярджаюць тыя-ж альбо падобныя даныя розных навук, што й беларускасьць Дзярвян (гл. вышэй). На вялікай часьці зямлі старавечных Севяран (з большага кажучы, на поўнач ад Дзясны) дагэтуль захавалася звычайная беларуская мова; на іншай часьці, што падпала пад вялікі ўкраінскі ўплыў, у мове жыхарства захаваліся беларускія рысы, сьветчачы пра спрадвечную генэтычную прыналежнасьць яе да мовы беларускае і пра такую-ж спрадвечную розьніцу ад мовы ўкраінскае.*) Што Севяране, як і Дзярвяне і іншыя беларускія плямёны, чуліся нацыянальна апрычонымі ад Украінцаў, пра гэта сьветча іх гісторыя, што пабачым ніжэй. Гэтта адно зацемлю, што яшчэ у шасьцьдзясятых гадох дзевятнанцатага стагодзьдзя Украінцы звалі Севяранмі Беларусаў паўночнае Чарнігаўшчыны, зн. патомкаў старавечных Севяран. У часапісе „Основа" із жніўня 1862 г. ў вартыкуле „О городницком наречии" (зн. аб горадненскім), падпісаным Леся-ій, чытаем: „Самую поўнач губэрні (паветы: Сураскі, Мглінскі, Старадубскі й Навазыбкаўскі) занялі Беларусы, ведамыя ў жыхараў іншых паветаў губэрні пад іменям Лытвынов, Сіверян, Полісцев, Подзегун" (аддзел XX, бач. 47).**) Ляпей, як тут названыя Севяране, назваць Беларусаў немагчыма, бо тут маем агульна-беларускі нацыянальны назоў „Ліцьвіны", другі агульна-беларускі, але паходзячы ад характару краю, назоў топографічны „Полісцы",

(Далей будзе)

---

*) Гл. вышэй, пры разглядзе беларускасьці Дзярвян.

**) Расторгуев.: Сев.-Белор. говор, б. 207.

то аднята, пахочаць лі пазваці таго, хто яму заставіў, тот... так многа можнымі людзьмі і ізь землямі маець яму то нагарадзіці 332. В. ст. **мажнейшы*** — 1) более сильный, более влиятельный. Шляхціч супроць асобы стану вышшага й мажнейшага заручнага лісту патрабаваў 90. — 2) более зажыточный Нсл. 287. Мажнейшы ён за ўсіх нас Тм. **можна*** прс. — зажиточна. Можна жывець Тм. В. ст. **мажней*** — 1 сильнее Тм. Пацягні мажней вяроўку Тм. — 2) зажиточнее. Ён мажней нашага брата Нсл. 287. **мажнець*,** -ею, ееш, ск. памажнець* — становиться, стать зажиточнее. Камышкі Лёз. (Ксл.). Пакрысе мажнець сталі Тм. За маладым панам мужычкі сталі мажнець, памажнелі Нсл. 287. Ад добрага парадку мужычкі мажнеюць, а ад дурнога галеюць Тм.

майстат*, -у — маестат, величество. А Аль кітабе Крыв. муз. Ів. Луцкевіча і ў часьці іншых памяткаў ё **майстат,** але ў Статуце і некаторых іншых знаходзім **маестат** — відавочна з прычыны консэрватыўнай традыцы ў іх аўтараў. Яка ў кажнам, патрэба даводаў яўных і ясных, так і ў вабражэньню маястату нашага 69. Хто не каго абражэньне маястату вядзець, маець давесьці сяма сьветкамі Тм. Кажны майстат розны блеск выдае, адзін аднаго сьветласьцяю асьвячае Кіт. 114б. Але нельга сказаць „яго цэсарскі (або імпэратарскі) майстат", але трэба сказаць „яго цэсарская **вялікасьць".** Бог вялікі, Бог вялікі у вялікасьці, над Яго-ж і мацней Яго нікога нямаш Кіт.

маладая*, -ой — 1) молодая; — 2) невеста..

малады*, -ога — 1) молодой; — 2) жених Ар.; Акін. 193.

маладзён*, -а — молодой челавек.

мана*, -ы — ложь Дз.

маніцца*, -нюся, -нішся — намереваться, иметь намерение Ар.

маніць*, -ню, -ніш, ск. зманіць* — лгать Дз.

маныш*, -а — лжец Дз.

манюка*, -і, суп. — лжец Дз.

мань*, -я — лжец Іг.

маньцель* = мань Іг.

мена*, -ы — мена (юр.), обмен. Хто-бы якія рэчы памяняў, тагды пры такой мене маюць быць барышнікі 486. Тую мену да кніг зазнаці Тм. Дык м. „товарообмен" будзе **таварамена*.** Зьменшанае ад **мена** ёсьцека **менка*** Ар.

менаваць*, -ную, ск. наменаваць* — 1) именовать, называть по имени Нсл. 284. Мяне, панок, наменавалі Тм. Яго так мянуюць Тм. Есьлі-бы шляхціч шляхціча на дарозе разьбіў, а воны разьбіты ў парсуну яго пазнаў і перад урадам раны свае паказаў і таго-ж часу аказаўшы таго ў парсону менаваў альбо наймя, іменям мянуючы, да кніг запісаў 415. Хто-бы бяз волі айца (дзяўчыну) ўзяў ґвалтам, мянуючы іж-бы яму пашлюбіла 397. Старана зараз тых сьветак у суду імёны менаваці маець, на каторых пастанавеньне прасіці будзець 258. — 2) упоминать Нсл. Пра ўсіх так менавалі Тм. **менавацца*,** ск. наменавацца*, зв. — называться, назваться Тм. Гэта так панашаму мянуецца Тм. Наменаваўся шляхцічам Тм. **менаваны*** — 1) поименованный. Тм. Ня ўсі менаваныя прышлі Тм. — 2) упомянутый. **верх менаваны*** — вышеупомянутый. А за бочку тых верх менаваных ярын савітаю цаною больш, ніжлі за капу паложана, маець быці плачона 471. **вышменаваны*** — вышеупомянутый. Пан Бог Ствaрыцель усіх прарокаў вышменаваных спасеньне дасьць Аль кітаб. 79б.

мернасьць*, -і — умеренность Ар.; Нсл. 296. Зь мернасьцю жывучы можна пражыць Тм.

мерны — умеренный Ар.; Нсл. 296. Уставуем, абы на рокі земскія ніхто зь вялікімі непатрэбнымі почты слуг і прыяцель сваіх не прыяжджаў, адно ў почсьцьве мернам 232. Мерны мароз Нсл. 296. Мерная плата Тм. **мерна*,** прс. — умеренно Ар.; Нсл. 296. Мерна жывець Тм. Мерна даець старцу Тм.

місьцюк*, -а — скрытный, злостный (или мстительный) вредитель Маркоўцы Вял. Што табе, дудар, прысьпела шчыру песьню завадзіць? Ці то лёгкае, брат, дзела нашу брацьцю абудзіць? Крыкнуць на цябе паноўе, што ты злодзей і місьцюк, страціш голас і здароўе і дуду упусьціш з рук (з альбому Вярыгі Дарэўскага).

мыляцца, мыліцца — гл. абмыла.

мыта*, -а — пошлина Гсл.; Лужасна Куз. (Ксл.). Ад таго ня маець быць мыта давана 96.

мытня*, -і — таможня Гсл.

мытнік*, -а — таможенный чиновник Гсл., мытарь. Мытнікі нашы мыта новае бралі 81.

мытніца*, -і = мытня Гсл.

мытны* — таможенный Гсл.

мытны збор* — таможенная пошлина Акін. 191.

мукар*, -а (націск на му) — мучитель. Мукары языкі рэжуць Кіт. 129а.

мукі*, -аў — пытка Стт.; Акін. 191.

мучыць*, -чу, — пытать, подвергать пытке. Тот чалавек падазроны мучан маець быці 493. **мучыцца*** — страдать. У вагню душы іх мучацца Кіт. 130б.

наварат*, -у (націск на на-) — рецидив. **другім наваратам** — вторично Войш.

наваратны* — многократный, рецидивный.

наваратны выступ*, выступак — рецидивное преступление, проступок. **выступнік-наваратнік*** — рецидивист.

нǎвязаць*, -жу, -жаш — наложить штраф, оштрафовать.

навязка*, -і — пени, штраф.

Маець шкоду плаціці з навязкаю, каня канём, а вала валом навязаці, а за саху дзесяць грошай, а за нарогі дванаццаць грошай заплаціці 368. Увязаньне ў вонае йменьне за рэч асуджаную паступіці, а к таму ґвалты, зарукі, у лісьце судовым апісаныя, з навязкаю сам плаціці павінен будзець 274.

навука*, -і — 1) учение, обучение Ар.; Нсл. 301; Шсл.; Лужасна Куз. (Ксл.). Аддаў у навуку да каваля Тм. Лёгка даецца яму навука Ст. Аддаць пара хлапца ў навуку Нсл. 301. Патрабуй навукі, як выйдзеш із калыбкі, пакуль пойдзеш да грабавой дошкі Кіт. 44б. Дзеці ад маткі сваяе да апякуноў браны быці ня маюць, але маюць застаці пры матцы. Дзеўка да выхаду яе замуж, а мужчына да лет такіх, у якіх ужо на навуку да школы даваці годна, то ёсьць да сямі лет 294. — 2) инструкция. Захаваціся так маець, яка ў том артыкуле вышэй навука апісана ёсьць Стт. Навука апякуном, як маюць апеку на сябе браці 305. Маець вонага дзержачага ўрадоўне, яка ў том навука ў артыкуле сорак восьмам сяго разьдзелу ёсьць апісана, абнесьці Стт. 230. — 3) поучение. — 4) урок (наказание) Шсл. На другі раз яму будзе добрая навука Ст. Далі яму добрую навуку Нсл. 301. — 5) ученіе. Ханіфаг імама навука пэўнейшая. Кіт. — 6) наука Лужасна Куз. (Ксл.). Навука да ўсяго дойдзе Тм. — 7) наставление. Шсл.; Нсл. 301; Ар. Гэй прароча, пытайся ў іх, навуку чы давалі няверпікам, чы навучалі нявернікаў. Кіт. 113а.

навучаць*, -аю 1 — наставлять Шсл. Матка дачку навучае Ст.

нагляд*, -у — надзор Ар., надсмотр Гсл.

наглядаць*, -аю 1 — надзирать Ар.

нагляднік*, -а, ж. **наглядніца*,** -ы — надзиратель, -ница Ар.

наемца*, -ы — наниматель, -ница.

назіраньнік*, -а, ж. **назіраньніца*,** -ы — наблюдатель, -ница.

назіраць*, -аю, -аеш — наблюдать Ар. Назірай добра, каб статак ня лез у шкоду Ст. Назірай за пшчоламі Нсл. 307. **назіраны*** — 1) наблюданый Ар. — 2) наблюдаемый Ар. **назіраньне*,** -я — наблюдение Ар.

наймiт*, -а, ж. **наймітка*,** -і — наемный работник, -ица Ар. Так-жа ся маець разумеці і суджона быці а наймітах Стт.

наказ*, -у — 1) извещение Гсл.; Ар. — 2) повестка.

наказаваць*, -зую, -зуеш, ск. **наказаць*,** -жу, -жаш — дать знать, передать извещение, известить Ар. Накажы мне, калі будзе якая работа Сянно (Ксл.). Як трэба будзе, дык будзем наказаваць, каб прыходзілі к нам. Няма кім наказаваць: сам прыходзь Тм. Накажэце нашаму Міхалю, хай каня вядзе з поля дамоў Тм. Тата наказуе, што мама дужа хвора Нсл. 308. Калі-б ты мне наказаў, калі пан прыедзе Тм. Наказавалі на вясельле Ар.

наканаваць, наканаваны, -а, наканаваньне — гл. кон.

належачы* — 1) принадлежащий Нсл. 310. Ты рэчы, да цябе не належачыя, пабраў Тм. Мы гаспадар усіх абываценяй панства нашага Вялікага Княства Літоўскага і земль к яму належачых Рускіх, Жамойцкіх і іных, да аднакавае роўнае вольнасьці прыводзячы, усіх падданых княскіх, панскіх і шляхоцкіх ад верху менаваных і якім-колечы іменям названых поцягляй і павіннасьцяй ад сяго часу на ўсі патомныя часы выймуем і вызваляем вечнымі часы 141. — 2) надлежащий Нсл. Рабі належачым спосабам Нсл.

нашэньнік*, -а, ж. **нашэньніца*,** -ы — носитель, -ница; носильщик Ар.

на ўпад — гл. ля ўпад.

наўчоны* — учоный Аль Кіт.

нябыцьцё — гл. быцьцё.

нядосыцьучыненьне — гл. досыць чыніць.

няпрылічны — гл. ля **ліцо.**

нястанае, нястаньне — гл. стаць.

няшчысьлёны* — бесчисленный Ар.; Нсл. Няшчысьлёнае прайшло войска Нсл.

нячысьлены* (націск на -чы-) — немногочисленный.

неадвалочны — гл. адвалакаць.

небясьпечнасьць, небясьпечны — гл. бясьпечны.

ХРОНІКА

— У нумару 20 з 13. VII. 1952 г. нядзельнага выданьня ўкраінскае газэты „Свобода" (выдаецца ў Задзіночаных Гаспадарствах Амэрыкі) надрукаваны артыкул Я. Станкевіча „Крыху пра Вялікі Ноўгарад", і там-жа ў № 21 з 20 VII. 52 артыкул таго-ж аўтара пад назовам „Пскоў". У другім артыкуле аўтар даводзе беларускасьць Пскоўшчыны з гледзішча моўнага й гісторычнага. У вартыкуле першым аўтар, між іншага, зрабіў некаторыя папраўкі да арт. А. Орлікоўскага, надрукаванага ў штадзенным выданьню „Свабоды", дзе да тэрыторыі Бялікага Ноўгараду былі абмыльна залічаныя некаторыя беларускія землі.

Прыслалі на (або за) „Веду" ў ліпню: Р. Казак 16 дал. (15 дал. ахвяра, 1 дал. падпіска), кольп. Яз. Вінцынґер 4,80, кольп. М Сардачэнка 3.00, Г. Пупінішка 1.50, Фр. Нехвядовіч, Я. Крэсла, П. Пецька па 1.00. Апрача таго, ад кольп. Д. Яцкевіча адзін аўстр. хунт, зьменены на 1 дал. 75 ц. Усім вялікі дзякуй!

З Рэдакцыі „Веды" можна выпісаваць гэткія беларускія кніжкі:

Ад рэдакцыі. Рэдакцыя засьцерагае сабе права скарачаць рукапісы аўтараў і папраўляць іх мову. Канчальная моўная рэдакцыя ўсіх матар'ялаў, у тым ліку й літаратурнага адзьдзелу, належа да галоўнага рэдактара. З прычыны нястачы сяродкаў рэдакцыя ня плаце ганорару аўтарам.

Рэдактар: Др. Я. Станкевіч **Editor:** Dr. J. Stankievich
Рэдактар літаратурнага адзьдзелу Ант. Адамовіч.
Editor of the literary section Anth. Adamovich

Ukrainian American Press, 133 E. 4th St., New York 3, N. Y.